

Αυτοί είναι οι Φάροι που δικαιώνουν την περιπλάνηση – οι Φάροι στο έργο του Γιώργου Χατζημιχάλη και περισσότερο ακόμη στη σκέψη του Σάββα Μιχαήλ, οι Φάροι που προειδοποιούν ότι η ανάδυση του νέου κόσμου θα προκύψει στο ίδιο σημείο όπου θα φωτιστεί το τέλος του δικού μας κόσμου - η Έξοδος.

Για το βιβλίο

Νίκος Γ. Σβορώνος

Το Ελληνικό Έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου Ελληνισμού

Προλεγόμενα: Σ. Ασδραχάς

εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004, 120 σ.

Χάρης Εξερτζόγλου

Η κομψή αυτή έκδοση φιλοξενεί ένα παλαιό κείμενο του Νίκου Σβορώνου που συντάχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 για να δημοσιευτεί στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Νεωτέρας Ελλάδος, η έκδοση του οποίου τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Το βιβλίο προλογίζεται από το Σπύρο Ασδραχά ο οποίος με τις κατατοπιστικές παρατηρήσεις του επιχειρεί να προετοιμάσει τον αναγνώστη για το κείμενο του Σβορώνου μέσα στη σημερινή συγκυρία των σπουδών του εθνικού φαινομένου που χαρακτηρίζεται από καινούριες, σαφώς μεταγενέστερες, θεωρήσεις. Βέβαια, η μέριμνα αυτή δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι απόψεις του Σβορώνου για το ζήτημα αυτό είχαν εκτεθεί δημόσια από τον ίδιο σε αρκετές περιπτώσεις, οπότε ο ενημερωμένος αναγνώστης δεν βρίσκεται αντιμέτωπος με μια άγνωστη πτυχή του έργου του. Επιπλέον, το εγχείρημα της έκδοσης μάς προσκαλεί να το δούμε ως αυτοτελές κείμενο, να το εξετάσουμε μέσα στην ιστορικότητα της εποχής που παράχθηκε και να το εκτιμήσουμε στη βάση της απόστασης που μας χωρίζει από τότε.

Το κείμενο χωρίζεται σε μία εισαγωγή και τρία μέρη, μέσα στα οποία οργανώνεται μια ευσύνοπτη αλλά πυκνή αφήγηση της ιστορίας του ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Η χρονική συνέχεια μέσα στην οποία τοποθετεί ο συγγραφέας την ιστορία αυτή, ενδεχομένως συσκοτίζει

Ο Χάρης Εξερτζόγλου διδάσκει ιστορία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

το κύριο ενδιαφέρον του που είναι η γένεση του νέου ελληνισμού ως «συντελεσμένου» έθνους, δηλαδή ως μιας σταθερής κοινότητας ανθρώπων με συνείδηση «ότι αποτελεί ένα ενιαίο και αλληλέγγυο σύνολο με δική του φυσιογνωμία και ψυχосύνθεση, με κοινά υλικά και πνευματικά συμφέροντα και με σταθερά εκφρασμένη βούληση ή τάση πολιτικής ή πολιτισμικής αυτονομίας που μπορεί να φθάσει ως την απαίτηση κρατικής αυτονομίας» (22). Για το Σβορώνο το συντελεσμένο έθνος πρέπει να εξηγηθεί και δεν μπορεί να θεωρείται ως δεδομένο και έξω από την ιστορία όπως το ήθελαν οι ρομαντικές αντιλήψεις. Ο Σβορώνος ενδιαφέρεται να παρουσιάσει τις προϋποθέσεις εκείνες που κατέστησαν το ελληνικό έθνος συντελεσμένο, μέσα όμως στο πλαίσιο μιας διαχρονικής αφήγησης η οποία οργανώνεται στη βάση του ελληνισμού και της πορείας του στο χρόνο. Επομένως κινείται μέσα σε ένα ασταθές πεδίο, στο οποίο η επιλογή της διαχρονικότητας συνυπάρχει με την αναζήτηση των κοινωνικών εκείνων δυνάμεων και των συγκυριών που επέτρεψαν την κίνηση του ελληνισμού στον χρόνο μέχρι την συντέλεσή του σε έθνος.

Έτσι ο συγγραφέας μιλά από τις πρώτες γραμμές της αφήγησής του για τον ελληνισμό ως μια αυτοτελή κοινότητα που ξεχώριζε με σαφήνεια τον εαυτό της από τις κοινότητες που την περιέβαλλαν στη βάση της κοινής καταγωγής, της γλώσσας και του πολιτισμού, παρά το γεγονός ότι η απουσία ενότητας συμφερόντων που εκδηλώνονταν με τις συνεχείς συρράξεις ανάμεσα στις πόλεις-κράτη του αρχαίου κόσμου αποκλείουν την αναγνώριση αυτής της κοινότητας ως έθνους αλλά μόνο ως εθνότητας (ethnie) (27). Η εμπάθυνση της ιδέας της ελληνικής ενότητας αποτέλεσε μια υπόθεση της ελληνιστικής περιόδου όταν «πλήθη από τις ελληνικές χώρες» εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή και εξελλήνισαν τους αυτόχθονες, καθιστώντας τον ελληνισμό μια κοινότητα με συνείδηση κοινής ταυτότητας στη βάση ενός κοινού πολιτισμού που την διακρίνει από τους βαρβάρους, αλλά και με μια κοινή γλώσσα που εδραιώθηκε σε βάρος των ελληνικών διαλέκτων που υποχωρούν. Η δημιουργία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας συνέβαλε στην κατάργηση των ελληνικών πόλεων, έστω και δια της υποταγής, και ταυτόχρονα διαμόρφωσε τις πολιτικές προϋποθέσεις της διάχυσης της ελληνιστικής κοινής. Η διάσπαση της αυτοκρατορίας, και η δημιουργία της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας διαμόρφωσε νέες συνθήκες στην πορεία του ελληνισμού και μέσα από τη διάδοση του Χριστιανισμού. Το εκχριστιανισμένο βυζαντινό κράτος αποτελεί ένα πολιτικό και πολιτισμικό χώρο μέσα στον οποίο εκδηλώθηκε η τάση μεταβολής του σε ελληνικό εθνικό κράτος (33). Το Βυζάντιο προσέφερε το χώρο για την δραστηριότητα ενός συμπεκνωμένου εδαφικά ελληνισμού που αντιστάθηκε στις επιδρομές των Αράβων και των Σλάβων, μέρος

των οποίων μάλιστα ενσωμάτωσε. Είναι ακριβώς η περίοδος εκείνη κατά την οποία ο ελληνισμός γνώρισε νέες εθνολογικές μεταλλάξεις με την ενσωμάτωση διαφόρων φύλων στο κορμό του «που σφιχτοδέονται σε μια πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ενότητα και δημιουργούν έναν ενιαίο λαό ανθρωπολογικά μα που βασικό του στοιχείο... είναι ο Ελληνισμός» (35-36). Ωστόσο, η ίδια περίοδος χαρακτηρίστηκε και από αντίρροπες εξελίξεις που εξασθένησαν την ελληνική ιδέα, η οποία υποχώρησε αισθητά μπροστά στον Χριστιανισμό και την αυτοκρατορική ιδέα. Η αντιπαλότητα του Χριστιανισμού με την ειδωλολατρία και την αρχαία φιλοσοφία τελικά δίχασε την ίδια την ελληνική συνείδηση και εξασθένησε το αίσθημα της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού, οδηγώντας τον σε μια μορφή αλλοτρίωσης. Ο διχασμός αυτός συντονίστηκε με ένα κοινωνικό διχασμό, καθώς η αριστοκρατία και ο κλήρος μονοπώλησαν την εξουσία και τη παιδεία, που καθίσταται απρόσιτη στο λαό, την ίδια στιγμή που η γλώσσα των αρχουσών τάξεων απομακρύνθηκε όλο και περισσότερο από την ελληνική κοινή, η οποία παρέμεινε κυρίως κτήμα του λαού. Η ανάπτυξη της ελληνικής εθνικής ιδέας θα προκύψει εκ νέου κατά τον 12ο αιώνα μέσα από καινούργιες συνθήκες που χαρακτήρισαν εκείνη τη φάση της βυζαντινής ιστορίας. Οι τουρκικές εισβολές στην Ανατολή και η αντιπαλότητα με τη Δύση μέσα από το Σχίσμα, τον εμπορικό ανταγωνισμό και, τέλος, την κατάκτηση της Πόλης από τους Φράγκους, διαμόρφωσαν ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδείχθηκε ξανά η ελληνική ιδέα. Μέσα σε αυτό πλαίσιο ο «Βυζαντινός» επανασυνδέθηκε με το ιστορικό του παρελθόν και άρχισε να συμβιβάζει την χριστιανική πίστη με την ελληνική κληρονομιά, ενώ τα διαφορετικά κράτη που δημιουργήθηκαν μετά τη πτώση της Πόλης παίρνουν, παρά τις φιλονικίες τους, το χαρακτήρα εθνικών κρατών (70).

Η οθωμανική κατάκτηση αποτέλεσε ένα νέο ορόσημο. Τη στιγμή που ο Ελληνισμός επανασυνδέθηκε με την ελληνική κληρονομιά του το έθνος υποδουλώθηκε στους Οθωμανούς. Η Οθωμανική περίοδος υπήρξε κατά το Σβορώνο μια περίοδος εξίσου αντιφατική στο βαθμό που οι νέοι δυνάστες προσέφεραν δυνατότητες ανέλιξης στις κυρίαρχες ομάδες του Ελληνισμού με αποτέλεσμα αυτές να αποκτήσουν μια συνείδηση αντιφατική. Η Εκκλησία συνέβαλε στην επιβίωση του Ελληνισμού αποτρέποντας τον εξισλαμισμό του, όμως η ηγετική της θέση επέφερε στο προσκήνιο τη χριστιανική ιδέα ως κύριο δεσμό των υποδούλων, αναστέλλοντας την ανασύνδεση με την ελληνική παράδοση και απομακρύνοντας τον Ελληνισμό από την ευρωπαϊκή σκέψη. Οι Φαναριώτες αλλά και οι πρόκριτοι, όντας εκπρόσωποι του έθνους και μέρος της οθωμανικής διοίκησης, λειτούργησαν αρνητικά στην διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης στο βαθμό που την υπέταξαν στην ταξική τους συνεί-

δηση. Καθίστανται έτσι αρνητικά στοιχεία για την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης. Υπεύθυνα για την τελευταία ήταν κοινωνικά στρώματα και ομάδες που βρίσκονταν έξω από το σύστημα της κατάκτησης, κυρίως η αναδυόμενη τάξη των Ελλήνων εμπόρων, η οποία κατά τον 18ο αιώνα αισθάνθηκε αρκετά δυνατή για να διεκδικήσει τη διεύθυνση των εθνικών πραγμάτων. Στέρεια προσανατολισμένη στην Ευρώπη και αποκλείοντας κάθε συμβιβασμό με το σύστημα της κατάκτησης, η τάξη αυτή αντιπαράθετε στην στρατηγική της συνύπαρξη με τον κατακτητή ένα νέο αίτημα οργάνωσης του Ελληνισμού στη βάση ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ο κοινωνικός δυναμισμός της τάξης αυτής συναντήθηκε με το ανανεωμένο ενδιαφέρον για την αρχαία Ελλάδα που οι Έλληνες λόγιοι αναπτύσσουν εκείνη την περίοδο συστηματικά. Οι αντιφάσεις της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας δεν αναιρέθηκαν, όμως η ιδέα της ελληνικής συνέχειας ως στοιχείο ενεργοποίησης του ελληνισμού επανέκαμψε. Οι παλαιές ηγετικές ομάδες δεν ήταν σε θέση να σταματήσουν την πορεία προς την ανεξαρτησία και να αντιπαρατεθούν στην εθνική ιδεολογία της «πιο δυναμικής μερίδας της αστικής τάξης και των διανοουμένων που επέτρεψε τη συσπείρωση των επαναστατικών δυνάμεων του έθνους» και το ξέσπασμα τη Επανάστασης που διακήρυξε την ύπαρξή του. Το ελληνικό έθνος, μας λέει ο Σβορώνος, είναι πλέον συντελεσμένο. Χρειάστηκαν επτά αιώνες για μπορέσει ένας παλιός λαός να συγκροτηθεί σε ένα νέο έθνος μέσα σε μια πορεία που ήταν αντιφατική και ασυνεχής, γεμάτη ξεστράτισματα. Ο Ελληνισμός για να συνειδητοποιήσει και να συνθέσει τα στοιχεία της εθνικής του συνείδησης ενσωμάτωσε διαφορετικές παραδόσεις και διαφορετικές πολιτισμικές και φυλετικές επιρροές, χωρίς ωστόσο να εναρμονίσει οριστικά τα στοιχεία αυτά με αποτέλεσμα πολλές φορές να προκαλείται σύγχυση, κυρίως στο μέτρο που η λαϊκή παράδοση, η οποία ενυπήρχε διαχρονικά στον Ελληνισμό, περιθωριοποιήθηκε από την μετεπαναστατική συγκυρία.

Το κείμενο του Νίκου Σβορώνου αποτελεί ένα ιδιόμορφο εγχείρημα. Επιχειρεί με ένα συνοπτικό τρόπο και με μια λιτή γλώσσα να περιγράψει την τροχιά της δημιουργίας του νέου ελληνισμού. Πρόκειται για ένα σχήμα που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εποχής του, τη παραγωγή δηλαδή ενός σχήματος που συνδυάζει τα αιτήματα της ελληνικής Αριστεράς την μετεμφυλιακή περίοδο σε σχέση με τον παραγκωνισμό των λαϊκών δυνάμεων από τις κυρίαρχες τάξεις, στοιχείο που αποτελεί βασικό στοιχείο της αφήγησής του, με τη διατύπωση μιας θεωρίας συνέχειας που μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αν τοποθετηθεί σε ένα πεδίο κοινωνικών ανταγωνισμών. Η απόσταση που μας χωρίζει από την εποχή που γράφτηκε το κείμενο ενδεχομένως θα καθιστούσε τη κριτική του παρακινδυνευμένη στο βαθμό που τα σημερινά ζητούμε-

να της έρευνας είναι διαφορετικά. Θα άξιζε όμως το κόπο να προχωρήσω σε κάποιες σκέψεις που μου προκάλεσε η ανάγνωση του κειμένου, στο μέτρο που η πρόσφατη έκδοση του μας προσκαλεί σε αυτό.

Διαβάζοντας το κείμενο αυτό σήμερα είναι φανερό ότι ο Σβορώνος κινείται μέσα σε ένα γνωστικό πλαίσιο το οποίο απορρέει από τους άρρητους κοινούς τόπους και τα επιστημονικά ζητούμενα της εποχής του. Είναι χαρακτηριστικός για παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο ο Σβορώνος χρησιμοποιεί τον όρο Ελληνισμός και την πορεία του στο χρόνο την ίδια στιγμή που, όπως δηλώνει ο ίδιος (22), προγραμματικά αποστασιοποιείται από τις ρομαντικές αντιλήψεις για το έθνος. Ο όρος χρησιμοποιείται στο κείμενο ως συνώνυμο μιας αυτοτελούς κοινότητας που τη διακρίνουν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά. Χωρίς να εμφανίζεται ως συνώνυμο του έθνους, ο Ελληνισμός συντηρεί από τη αρχαιότητα οιονεί εθνικά γνωρίσματα. Παρότι αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο ασκούνται ανταγωνισμοί, αναμειξίς, επιρροές κ.ά., ο Ελληνισμός επιβιώνει και εξελίσσεται. Παραμένει επομένως μια συνεκτική και αδιαίρετη οντότητα παρά τις συνεχείς αλλαγές στα ιστορικά περιβάλλοντα που εγγράφεται. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτής της ιστορικής διαδρομής εγγράφεται στο σχήμα της ιστορικής συνέχειας που ήδη έχει διαμορφώσει το ελληνικό εθνικό αφήγημα. Ακόμη και αν δεχθούμε την υπόθεση του Σβορώνου ότι υπάρχει ποιοτική διαφορά ανάμεσα στον αρχαιοελληνικό, τον μεσαιωνικό και τον νέο ελληνισμό, μια διατύπωση που χρησιμοποίησε ο Σβορώνος σε άλλο, λίγο προγενέστερο από το *Ελληνικό Έθνος, κείμενο*, τα πράγματα δεν αλλάζουν ιδιαίτερα. Διότι, αν ο Ελληνισμός αλλάζει ποιοτικά, γιατί εξακολουθεί να αποκαλείται Ελληνισμός; Αν ο Ελληνισμός αποτελεί μια ιστορική κατηγορία τότε πώς επιβεβαιώνουμε την συνεχή ύπαρξη του στο πέρασμα του χρόνου; Ο αναγνώστης του κειμένου δεν μπορεί παρά να υποθέσει ότι ο Ελληνισμός παραμένει Ελληνισμός μόνο στο βαθμό που διατηρεί ένα σταθερό αναλλοίωτο και αδιαίρετο πυρήνα ο οποίος ήταν, πρέπει να ήταν, ισχυρότερος από τα στοιχεία της αλλαγής που επέδρασαν στο σώμα του. Όπως σωστά επισημαίνει στον πρόλογό του ο Σπύρος Ασδραχάς, ο Σβορώνος αναγνωρίζει στον Ελληνισμό ένα σταθερό πυρήνα που «δεν καταστρέφεται», παραμένει δηλαδή αναλλοίωτος. Αυτή ωστόσο η υπόθεση αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής αντίληψης για το έθνος πάνω στην οποία στηρίχθηκε η οργάνωση των εθνικών αφηγημάτων γενικά. Στο πλαίσιο αυτής της υπόθεσης γνωρίσματα όπως η γλώσσα π.χ αποκτούν ένα αυτονόητο αναγνωρίσιμο, αντικειμενικό και διαχρονικό εθνικό νόημα στη βάση του οποίου ελέγχεται ταυτολογικά η ίδια η συνέχεια.

Από την άλλη πλευρά, η αποδοχή της συνέχειας στο Σβορώνο δεν είναι ταυτόσημη με την ιστορική συνέχεια έτσι όπως θα την έθετε μια

τυπικά εθνική ιστοριογραφική λογική. Για το Σβορώνο, ο Ελληνισμός περικλείει ανταγωνιστικές δυνάμεις που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό του και λειτουργούν αρνητικά ή θετικά για την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και τη συντέλεση του ελληνικού έθνους. Όμως αυτή η διαπίστωση δεν αναιρεί τον αδιαίρετο χαρακτήρα του Ελληνισμού. Η θέση των διαφορετικών ομάδων σε αυτή τη διεκδικητική δεν τοποθετεί όσους συντελούν αρνητικά στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης έξω από τα όρια της κοινότητας του Ελληνισμού. Οι κοινωνικοί και πολιτικοί ανταγωνισμοί που εκδηλώνονται γύρω από το μέλλον του Ελληνισμού ασκούνται στο εσωτερικό του και δεν διαρρηγνύουν την ενότητά του. Η διάσταση αυτή, που αναπτύσσεται κυρίως στο τρίτο μέρος της μελέτης, τοποθετεί τον Ελληνισμό και την ελληνική ιδέα στο επίκεντρο μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας, τον ελληνικό εθνικισμό, και στις ανάγκες μιας συγκεκριμένης τάξης, της αστικής, η οποία, κάτω από τις δυτικές επιρροές της, συλλαμβάνει την ιδέα της δημιουργίας ενός εθνικού ανεξάρτητου κράτους. Στο σημείο αυτό η επιχειρηματολογία του Σβορώνου αντλεί σαφέστερα από μια μαρξιστική θεώρηση, στο πλαίσιο της οποίας τοποθετεί τη δημιουργία του ελληνικού έθνους στη νεώτερη εποχή. Πρόκειται για τη κατάληξη μιας πορείας αντιφατικής και μη γραμμικής, που εν τέλει επιβάλλει η δυναμική των πραγμάτων, και οδηγεί στην ολοκλήρωση του Ελληνισμού, την οριστική μετατροπή του σε «συντελεσμένο έθνος», σε μια κοινότητα τα μέλη της οποίας έχουν συνείδηση κοινής ταυτότητας και συμφερόντων που τα συνδέουν με το δικό τους εθνικό κράτος. Στο σημείο αυτό, όμως, το σχήμα του συγγραφέα χάνει από την οπτική του μια βασική διάσταση του εθνικού φαινομένου, δηλαδή την εθνοποιητική διαδικασία μετά την ίδρυση του εθνικού κράτους. Διότι αν το ελληνικό έθνος συντελείται με την Επανάσταση και τη δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους, δηλαδή στηρίζεται σε μια ήδη συγκροτημένη εθνική συνείδηση κοινή σε όλους, τότε τι μπορεί να εξηγήσει την εθνοποιητική διαδικασία που ακολούθησε; Η συγκρότηση της νεοελληνικής κοινωνίας μετά τα 1830 χαρακτηρίστηκε από εντάσεις που δηλώνουν την απουσία μάλλον εθνικής συνείδησης σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού του νέου κράτους και την προσπάθεια του εθνικού κράτους να την επιβάλλει. Οι γλωσσικές επιλογές, ως μέρος της επιβολής μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας, η προσπάθεια ενσωμάτωσης των διάσπαρτων ένοπλων ομάδων μετά την Επανάσταση που βιοπορίζονταν από τον πόλεμο με τη δημιουργία στρατού και χωροφυλακής, η προσπάθεια δημιουργίας της μικρής γαιοκτησίας, η διαμόρφωση ενός νέου συστήματος δικαίου που κλυδωνιζόταν ανάμεσα στο βυζαντινό και το εθιμικό δίκαιο, η κατάργηση όλων των προεπαναστατικών ερεισμάτων εξουσίας όπως οι κοινότητες και η Ορθόδοξη Εκκλησία, το πρόβλημα των αυτοχθό-

νων και ετεροχθόνων, μας κατευθύνουν περισσότερο προς την υπόθεση ότι ήδη με την ίδρυση του ελληνικού κράτους το ελληνικό έθνος ήταν ζητούμενο μάλλον παρά συντελεσμένο. Αργότερα τα ζητούμενα πολλαπλασιάστηκαν με την εμπλοκή του ελληνικού κράτους στις αλυτρωτικές του περιπέτειες. Η Μεγάλη Ιδέα περιέγραψε φαντασιακά μια κατεύθυνση αναζήτησης και ανακάλυψης Ελλήνων σε περιοχές που μέχρι τότε βρίσκονταν έξω από τις συντεταγμένες της εθνικής συνείδησης. Οι «αλλόγλωσσοι Έλληνες», σλαβόφωνοι και βλαχόφωνοι στη Μακεδονία και τη Θράκη, τουρκόφωνοι και αραβόφωνοι στη Μικρά Ασία και τον Πόντο αποτέλεσαν μια νέα πρόκληση στη γλωσσοκεντρική αντίληψη της ελληνικής ταυτότητας, επιβάλλοντας νέες στρατηγικές προσέγγισης στο ελληνικό κράτος καθώς και αναδιατάξεις στη δομή της ταυτότητας. Στις αρχές του 20ού αιώνα η επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους, η Μικρασιατική Καταστροφή και η θεσμοποίηση των μειονοτήτων δημιούργησε καινούργιες προκλήσεις στην ενσωμάτωση πληθυσμών που δεν επέλεξαν αναγκαστικά να ζήσουν στο ελληνικό κράτος και συντήρησε το πρόβλημα των εθνικών ζητούμενων κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, του Β' ΠΠ και του εμφυλίου. Με άλλα λόγια αντί να θεωρούμε τη δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους ως το αποτέλεσμα της διαμόρφωσης μιας κοινής συνείδησης ταυτότητας και συμφερόντων, ως τη κατάληξη μιας πορείας η αφετηρία της οποίας ανάγεται στο Μεσαίωνα, πρέπει να εξετάσουμε τη δημιουργία του ως αφετηρία διαδικασιών ομογενοποίησης σε μια πρωτοφανή κλίμακα. Αντί να κοιτάζουμε προς ένα μακρινό παρελθόν το οποίο, υποτίθεται ότι, προετοίμασε με το βάρος του τα επόμενα στάδια, θα έπρεπε μάλλον να εξετάσουμε πώς το παρελθόν αυτό παράχθηκε μέσα στο νέο εθνικό αφήγημα του 19ου αιώνα που του έδωσε ένα νέο νόημα και μια τάξη που δεν διέθετε, να μεταθέσουμε δηλαδή το επίπεδο της συζήτησης και της έρευνας στο επίπεδο του εθνικού κράτους, των σχέσεων που επέβαλε, των καταστάσεων που δημιούργησε και των αντιστάσεων τις οποίες πυροδότησε. Κάτι τέτοιο δεν παρακάμπτει το πρόβλημα της δημιουργίας του εθνικού κράτους, αντίθετα το θέτει σε άλλες βάσεις ως προϊόν και ταυτόχρο-

να συντελεστή της νεώτερης εποχής, στο πλαίσιο της οποίας η αναζήτηση συνεχειών με το παρελθόν, η δημιουργία μιας ιστορικής συνείδησης, εγγράφηκε στη παραγωγή νέων ταυτοτήτων και σχέσεων.

Τέτοιου τύπου προβληματισμοί είναι που έκαναν πολλούς ερευνητές να απομακρυνθούν από το παράδειγμα της εθνογένεσης που εκπροσωπεί η εθνική ιστοριογραφία, καθώς και μια εκδοχή του μαρξισμού, και να κινηθούν σε νέες κατευθύνσεις. Είναι η αδυναμία των παραδειγμάτων αυτών να ανταποκριθούν στο πραγματολογικό υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας και τα νέα ερωτήματα που του θέτουμε που επιβάλλουν τη νέα κατεύθυνση και όχι η σαγήνη κάποιας «μόδας». Δεν πρόκειται βέβαια για ελληνική ιδιαιτερότητα αλλά για ευρύτερη στροφή που αφορά τη διερεύνηση περιπτώσεων από πολλές γωνίες της υψηλίου. Εξάλλου η συζήτηση δεν έχει τελειώσει, αν τελειώνουν ποτέ τέτοιες συζητήσεις, και το ενδιαφέρον για το εθνικό φαινόμενο συντηρεί ακόμη διαφορετικές και αποκλίνουσες θεωρητικές τοποθετήσεις. Ξέρουμε όμως πια ότι το «συντελεσμένο» ελληνικό έθνος, δεν ολοκληρώθηκε καθώς βρέθηκε στο παρελθόν στο επίκεντρο πολλών κοινωνικών ανταγωνισμών και βρίσκεται ακόμη και σήμερα μπροστά σε νέες προκλήσεις, όπως η μετανάστευση, που δοκιμάζουν τα εσωτερικά του όρια. Αυτή η πολιτική και κοινωνική διαδικασία, που δεν μπορεί να κατανοηθεί με απλούς όρους αιτιότητας, μας δείχνει ότι το έθνος, όπως και τον 19ο αιώνα αλλά με διαφορετικό τρόπο, εξακολουθεί σήμερα, να αποτελεί ζητούμενο. Από αυτή την άποψη η έκδοση του βιβλίου του Νίκου Σβορώνου είναι απόλυτα χρήσιμη γιατί μας θυμίζει με ακρίβεια ένα σημείο εκκίνησης στο οποίο δύσκολα θα επιστρέψουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. «Επιστήμη της Ιστορίας και Νεοελληνική Ιστοριογραφία», στο Ν. Σβορώνου, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Αθήνα Θεμέλιο, 1982, 71. Αξίζει επίσης να διαβάσει ξανά κανείς τη τελευταία συνέντευξη του Νίκου Σβορώνου στο αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* για την ελληνική ιστοριογραφία: βλ. *Σύγχρονα Θέματα* τχ. 35-37, 1988.